

Aspekty římského dědického práva – předpoklady vzniku dědického práva, testovací způsobilost osob *alieni iuris* a ztráta dědictví v důsledku odsouzení*

Miroslav Frýdek**

Úvod

Článek s názvem „Aspekty římského dědického práva – předpoklady vzniku dědického práva, testovací způsobilost osob *alieni iuris* a ztráta dědictví v důsledku odsouzení“ se zabývá třemi okruhy starověkého římského práva. První z nich popisuje samotné předpoklady vzniku dědického práva v římské společnosti, kterými jsou oslabení až zánik rodového zřízení, vznik individuálního vlastnictví a respektování vůle po smrti (testament). Druhý okruh se zabývá situací, kdy je osobám podřízeným otcovské moci (*personae alieni iuris*) přiznána aktivní testamentární způsobilost. Poslední část je věnována trestněprávním aspektům zabavení majetku osoby, která byla odsouzena v trestním řízení. Tento následek odsouzení se v římském právu objevuje především u zločinu velezrady – *crimen laesae maiestatis*. Komplexní úpravu této problematiky nalezneme v Digestech císaře Justiniána ve 48. knize, 20. titulu s názvem *De bonis damnatorum*.

* Článek vznikl v rámci Specifického výzkumu Právní postavení osob *alieni iuris* v římském právu (MUNI/A/0943/2011).

** JUDr. Miroslav Frýdek, Právnická fakulta Masarykovy univerzity Ústav dovednostní výuky a inovace studia, Katedra dějin státu a práva. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Ústav klasických studií, Brno.

Předpoklady vzniku dědického práva¹

Základním předpokladem vzniku dědického práva jako právního odvětví je přechod od rodového zřízení ke společnosti organizované ve stát (*civitas*) a vznik individuálního vlastnictví. V nejstarších obdobích dějin dnešní Itálie byli její obyvatelé příslušníky různých kmenů Volsků, Latinů, Sabinů, Etrusků a pod. Tyto kmeny byly tvořeny jednotlivými rody, které byly základní společenskou jednotkou a rody byly základním článkem společnosti neboť sdružovaly své členy na základě pokrevního pouta – příbuzenství. Rod byl jednotkou hospodářsky autarkní, ale také byl základní jednotkou politickou a vojenskou. Rod trval v prostoru a čase, a jelikož všichni členové rodu (*gentiles*) pracovali na společné půdě, nebylo co dědit.

Obyvatelé starověkého Říma *civitas Romana* byli „sdružením“ různých rodin (rodů), které vzájemně spojovaly tyto tři instituty: 1) *ius* – tedy právo, normy, kterými se Římané řídili (*ius Quiritium*), 2) *religio* – náboženství, uctívání bohů a bůžků, jako kolektivní činnost celého společenství a za 3) *pokrevní pouto* – tedy příbuzenství. Nejstarší období Říma je období, kdy byl Řím náboženskou obcí, tedy společenstvím osob

¹ Tento článek je rozpracováním a spojením již publikovaných článků Frýdek, M. – Schelle, K. Předpoklady vzniku dědického práva. In *Soukromé právo v proměnách věků. Sborník příspěvků z Letní školy*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2011. ISBN 978-80-210-5557-5, s. 80–93 a Frýdek, M. – Schelle, K.: Majetek po odsouzení. In *Sborník z konference Dny práva 2011*. Brno. 2011.

založeným na personálně (pokrevním) – územním a náboženském principu.

V nejstarších dobách bylo vlastnictví v rodu (*gens*) společné, všichni gentilové pracovali na tzv. *ager gentilicius*, což byla půda, která patřila rodu jako celku. Z této půdy získával rod obživu, jelikož rod byl společenstvím autarkním – co nezískal z obhospodařovaných polí, lovem zvěře, ryb, sběrem, kácením dřeva apod., nemohl získat jinde, jelikož ještě nebyly rozvinuty obchodní vztahy (výměnný či klasický obchod). Jaký, ale vlastně je původ rodového či rodinného majetku? Dle římské legendy prý každý obyvatel Říma dostal od zakladatele města – Romula – pověstná dvě iugera (asi 50 arů).² O dalším velkém přidělování³ pozemkového vlastnictví státem (*adsignatio*) máme dochovanou zprávu u Livia a Diodora, kteří spojují porážku Vejanů s rozdělením jejich území mezi plebeje. Dle Livia je to 7 jiter, Diodoros uvádí dvě čísla 4 plethra a 28 plether (plethron je 0,095 ha).⁴

Do doby vlády Numy Pompilia je datován tento královský zákon (*lex regia*); *Dionysos 2,74: zákon o hranicích pozemků: přikázal, aby každý stanovil hranice svého pozemku a postavil na hranicích kameny, ty zasvětil Iovovi Terminovi. Rozhodl, aby ten, kdo mezníky vyťahá nebo přesune, byl zasvěcen bohu*⁵. K těmto hranicím pozemků (*limes*) píše profesor Skřejpek ve svém díle *Ius et religio* následující: „ještě jedna „věc“ měla zcela specifický právní režim, který rovněž nepochybně souvisel s náboženskými představami. Byly to hranice mezi pozemky (*limes*) a proto také mezní pruh mezi nimi v šíři pěti stop (*confinium*) měl zvláštní úpravu. Nejenže ho nebylo možné podle Zákoníku dvanácti desek⁶ vydržet (LDT deska VII. 4 Vydržení do

pěti stop je XII deskami zakázáno⁷), ale také spory o určení hranic měly specifický charakter. Používala se při nich *actio finium regundorum*, která ačkoli se týkala vymezení hranic mezi pozemky a tedy přesného vymezení vlastnického práva, měla povahu žaloby nikoli věcné, ale byla to *actio in personam* – žaloba osobní. Avšak protože hranice mezi pozemky stály pod ochranou boha Termia, mohla mít rozhodnutí v této věci velmi závažné náboženské důsledky.“⁸

Římskoprávní institut držení určité věci se původně označoval jako *possessio* – držba, tedy toho co bylo drženo. Etymologie tento termín odvozuje od spojení slov *potis sedeo* – sedím jako pán na pozemku⁹. Tato etymologie, či spíše pojem usednutí je vlastní všem „národům“ i naše staré pověsti české hovoří o tom, jak došel praotec Čech k třetí řece Vltavě rozhlédl se z Řípu a řekl, že se zde usadí, tím došlo k jistému zabránění území a vzniku vlastnického práva.

Dalším vývojovým stupněm je pak samotné *dominium* – od pojmu *dominus* – pán, rozuměj ve smyslu všeobecného panství nad věcí. Mezi *possessio a dominium* pak dle mého vznikl pojem *heredium* – jako to, co se v rámci rodiny dědilo, tedy přecházelo smrtí na jiného člena rodiny, který se stal určitým dočasným správcem tohoto majetku – *pater familias*, tento majetek patřil rodině, ale jediným, kdo měl právo s ním nakládat byl *pater familias*.

Vůbec to, co mohlo být předmětem vlastnického práva jsou věci, které definuje mimo jiné i Gaius ve svých Institucích¹⁰; Gaius II.1: V předchozím komentáři jsme podali výklad o právu osob. Nyní se podívejme na věci: ty jsou buď v našem panství, anebo se má za to, že jsou mimo naše panství. Gaius II.2: základní rozdělení věcí se tady svádí do dvou skupin: jedny jsou totiž (věci) práva božského, druhé (věci) práva lidského. Gaius II. 3 Božského práva jsou například „*res sacrae*“ (věci posvátné) a „*res religiosae*“ (věci zasvěcené). Gaius II.10 Ty (věci) pak, které jsou práva lidského, jsou buď veřejné anebo soukromé. Gaius II.11: Ty, které jsou veřejné, nejsou – jak se uznává – v majetku nikoho: má se totiž za to, že patří pospolitosti samé. Soukromé jsou ty, které jsou ve vlastnictví jednotlivců.¹¹ Další dělení je poté na věci mancipační (Gaius

² Skřejpek, M.: *Ius et religio*, Vydavatelství 999, 1999, str. 127.

³ Pozn. autora: Livius *Ab Urbe condita* III, 1 IV, 48 aj. – v raném období římské republiky je v pramenech mnoho záznamů o přidělování půdy, šlo tedy o velmi palčivou záležitost, kterou většinou organizovali tribunové lidu (výjimkou je snaha konsulů Tita Aemilia a Quinta Fabia – Livius *Ab Urbe condita* III, 1).

⁴ Diodoros XIV, 102, 4 *Subsequent to these events the Romans portioned out in allotments the territory of the Veians, giving each holder four plethra, but according to other accounts, twenty-eight. The Romans were at war with the Aequi and took by storm the city of Liphlus; and they began war upon the people of Velitrae, who had revolted. Satricum also revolted from the Romans; and they dispatched a colony to Cercii.* Cit. z http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diodorus_Siculus/14F*.html dne 31. 5. 2012. Maškin, N., A.: *Dějiny starověkého Říma*. Praha. 1957. str. 136.

⁵ Skřejpek, M.: *Texty ke studiu římského práva* 1. vydání. Praha 2001, str. 18–19.

⁶ *Lex duodecim tabularum* (LDT) – Zákon dvanácti desek byla první a na dlouhou dobu jediná kodifikace římského práva. Důvody jejího vzniku, všechny skutečnosti, které se k LDT vážou, jsou dochovány např. in: Livius: *Ab Urbe condita* III. 32–58. Nejde o obsáhlou kodifikaci, ale jen o zazna-

menání nejspornějších právních ustanovení, která jsou formulována imperativně.

⁷ Skřejpek, M.: *Texty ke studiu římského práva* 1. vydání. Praha 2001, str. 39.

⁸ Skřejpek, M.: *Ius et religio*, Vydavatelství 999, 1999, str. 127.

⁹ Bartošek, M.: *Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje*, Academia Praha 1995, str. 179.

¹⁰ Překlad převzat z překlad Gaiových Institucí od J. Kincla. Gaius: *Učebnice práva ve čtyřech knihách*, 1981, Nakladatelství Doplněk.

¹¹ Gaius: *Učebnice práva ve čtyřech knihách*, 1981, Nakladatelství Doplněk, k vydání připravil a přeložil J. Kincl, str. 77 a násl.

II.14a) a nemancipační (Gaius II.15), ale další dělení již není pro účely tohoto článku důležité, neboť středem zůstává rodina a vlastnictví, resp. to co bylo ve vlastnictví rodiny či jeho jednotlivých členů.

Postupem času docházelo k tomu, že se rod vnitřně diferencovala, jak píše Milan Bartošek v Dějinách římského práva ve třech fázích jeho vývoje; časem však jednotlivé agnátské velkorodiny dostávaly od rodu k výlučnému užívání ty pozemky, na nichž žily a jež obdělávaly, dále v textu Bartošek navazuje na další vývoj a na osamostatnění agnátských velkorodin, které se později odpojovaly od agnátských velkorodin, tíhly přirozeně k tomu, aby měly vlastní existenční základnu, z níž by kryly své potřeby, ale z jejího využívání by byly vyloučeni všichni ostatní. Toto již jsou základní znaky soukromého vlastnictví, jehož právní formou v Římě bylo *heredium* (podle tradice dvoujitrové), zděditelné existenční jádro římské rodiny, totiž dům, zahrada, hroby předků (pozn. autora. opět se nám i zde prolíná *fas et ius* resp. *religio et ius*), a ohrada pro dobytek; časem i pozemek, z něhož rodina žila, stal se jejím soukromým vlastnictvím. K tomu bylo ovšem nutné, aby stát ze svého území takové drobné, stejně velké a ohraničené dílce soukromníkům přidělil (*adsignatio*).¹² Toto přidělení bylo uděleno na základě toho, že jednotliví členové rodu, si půdu rozdělili a tak se z půdy veřejné a všem patřící stávala postupem času s vynaložením práce a postupem doby, kdy se o určité pole starala pořád jedna a táž rodina, půda soukromá.

V čele rodiny stojí *pater familias*, stejně jako v čele Říma v době královské stál král. Otec rodiny měl takřka neomezenou moc nad osobami, které podléhaly jeho pravomoci – *potestas*. *Pater familias* rozhodoval o každodenních otázkách fungování a chodu rodiny, i když velice často postoupil rozhodování o běžných záležitostech chodu rodiny své manželce, především rozdělování prací domácím otrokům a běžný chod domácnosti. *Pater familias* vykonával také činnost, kterou po vyhnání králů v době republiky zajišťoval *rex sacrorum* – král obětníků, tedy vykonával rodinné obřady a dbal nad jejich dodržováním. Centrem rodiny byl především oheň – rodinný krb¹³ – stejně jako centrem státu byl plápolající oheň bohyně Vesty udržovaný Vestálkami. Římskou rodinu můžeme považovat za jakýsi „malý personální stát“, který byl zcela autarkní, a to nejen z pohledu hospodářského, ale také společenského a náboženského. Rodina měla svůj majetek, ten samozřejmě patřil hlavě rodiny, na kterém hospodařila a který ji živil, na polích v nejstarších dobách pracovali členové rodiny. Práci v zemědělství si Římané cenili nejvíce, bylo to pro ně jedno z nejušlechtlejších zaměstnání a nikomu na cti netrhalo, když si obživu ze země do-

bývala rodina společně vlastní prací. Tím je také dána jistá svázanost, či provázanost Římanů s přírodou (*natura*) a tím i uctívání různých přírodních sil a bůžků, kteří ochraňovali pole a stáda dobytka. Vždyť v Římě byl k diktátorskému úřadu povolán Lucius Quincitius Cincinnatus od pluhu¹⁴. Zpráva o tomto jmenování se nám dochovala v Liviových Dějinách (Ab Urbe condita) Kniha III. 26: „Stojí za to vyposlechnout všem, kteří opovrhují všemi lidskými hodnotami kromě bohatství a soudí, že ani veliká čest, ani charakter nemají valný význam, není-li přítom i hojnost a nadbytek jmění: jediná naděje moci národa římského, Lucius Quincitius, obdělával pole o čtyřech jitrech za Tiberem, právě proti tomuto místu, kde jsou nyní loděnice; to místo se jmenuje Quincitiova luka. Tam ho vyslanci zastihli, jak se opírá o rýč a kope příkop, anebo jak oře, zajisté však byl zabrán do práce rolnické. Po vzájemném pozdravení ho vyzvali, aby vyslechl vzkazy senátu oděn togou, aby to přineslo prospěch jemu i státu. Podivil se a tázal se prostě: „Copak? Není snad vše v pořádku?“ a přikázal, že manželce Racilii rychle přinést togu z chýše. – Setřel prach a pot a oděn togou vystoupil před ně; vyslanci ho společně pozdraví s blahopřáním jako diktátora, povolají ho do města a vyloží mu, jaký strach vládne ve vojsku“¹⁵.

Rodina – *familia*, -ae, -mj. rodina, příbuzenstvo, rod celek náboženský, politický a hospodářský; v nejširším smyslu, všechny osoby a věci náležející pod právní moc jednoho občana – *pater familias*¹⁶. Do pojmu rodina (*familia*) patří lidé svobodní (*liberi*) – tedy osoby svého práva (*personae sui iuris*) – tak i osoby cizího práva (*personae alieni iuris*) – osoby spadající pod něčí moc (*potestas*) – a dále sem patří otroci (*servi*), dále je do pojmu *familia* zahrnut veškerý majetek a také sem spadají „nehmotné věci“ jako rodinné obřady (*sacra privata*) a kult. To, co rodinu spojovalo byly: 1) absolutní moc otce rodiny (*pater familias*), 2) majetek, 3) rodinné obřady (*sacra privata/familia*). To, co vytváří starověkou rodinu je na jedné straně absolutní moc otce rodiny a na druhé straně je to pocit sounáležitosti k jistému celku, tedy k celku založeném na stejnosti krve – příbuzenství a tím i stejné obřady, výkon náboženství, jak je uvedeno výše, tak kult a obřady byly v Římě věcí kolektivní. Všichni Římané patřili k určité rodině, to bylo vyjádřeno již jménem, kdy každý Říman měl tři jména: *praenomen*, *nomen gentile* a *cognomen*.

Následující část článku analyzuje, v kontextu svého názvu, dědictví a rodinu. Již výše byl podán výklad o rodovém zřízení a *ager gentilicius*, tedy o právních

¹² Bartošek, M.: Dějiny římského práva ve třech fázích jeho vývoje, Academia Praha 1995, str. 179–180.

¹³ Maškin, N. A.: Dějiny starověkého Říma. Praha. 1957. str. 120.

¹⁴ Pozn. autora stejně jako náš bájný kníže Přemysl Oráč.

¹⁵ Livius, T. Dějiny I. Svoboda 1971, přeložili: Kucharský, P., Vránek, Č. str. 256.

¹⁶ Pražák, J., Novotný, F., Sedláček, J.: *Latinsko-český slovník*, Praha, 6. opravené a doplněné vydání, 1933, heslo *familia*.

poměrech, kdy rod měl společný majetek. Dokud byl rodový majetek všech, tak nebylo po kom dědit, jelikož rod zde byl pořád jako celek tvořený jednotlivci, jedni gentilové umírali a druzí se rodili, potřeba zakotvení dědictví resp. práva na dědictví vyvstala až v tom okamžiku, kdy bylo po kom co dědit. Jinými slovy pokud někdo zemřel a zanechal po sobě soukromý majetek, pak teprve můžeme hovořit o dědění v pravém smyslu. Celým římským právem dědickým vede tenká červená nit, která je však dvojitá. Jedna nit preferuje zachování majetku v rámci rodiny a druhá respektuje vůli zůstavitele. Podívejme se tedy jak bylo v nejstarších dobách dědictví upraveno.

Zákon XII desek stanovil¹⁷:

Deska V.3 Jak kdo ustanovil o svém majetku nebo poručnictví nad svým hospodářstvím, tak budiž po právu.

Deska V.4 Zemře-li bez závěti, kdo nemá vlastního dědice, ať má majetek nejbližší agnát.

Deska V.5 Pokud není nejbližšího agnáta, ať mají majetek příslušníci rodu.

Zde je vidět nejstarší právní zakotvení principu testamentární svobody. Pokud půjdeme dle dikce Zákona XII desek, tak první možností je zanechat závěť a tím rozhodnout o svém majetku pro dobu mé smrti. Další je preference agnáta a není-li toho, pak mají mít majetek všichni příslušníci rodu. Je zde tedy vidět jasná snaha a především zachovávání majetku v rámci rodu.

Testovací způsobilost vojáků jako osob *alieni iuris*

Testovací způsobilost, neboli právem přiznaná možnost sepsat závěť (testament¹⁸) je přiznána jen určitým osobám. Římské právo tuto způsobilost nepřiznává každému subjektu práva, ale v pramenech, zejména Just. Inst. lib 2, tit. 12 *Quibus non est permissum testamenta facere, a contrario*, Dig, lib. 28, tit.1, CJ lib. 6, tit. 22 podává výčet těch, kteří nemohou sepsat závěť. V první řadě to jsou ti, kteří jsou podřízeni něčí moci, tedy děti¹⁹. Sepsat závěť dokonce nemohou ani pokud by jim to otec dovolil.²⁰ Výjimku tvoří císařské privilegium (Codex Justinianus 12,36,4), které přiznává způsobilost sepsat testament synům pod otcovskou mocí,

¹⁷ Skřejpek, M.: Texty ke studiu římského práva, Orac 2001, str. 35.

¹⁸ Just. Inst. 2, 10 pr. *Testamentum ex eo appellatur quod testatio mentis est.*

¹⁹ Just. Inst. 2, 12pr.

²⁰ Just. Inst. 2, 12pr.

kteří jsou vojáky²¹ a ve vojenské službě nabyli nějaký majetek. Tento majetkový soubor (žold, kořist aj.) se v pramenech označuje jako táborové peculium (*peculium castrense*). Nejdříve bylo toto privilegium přiznáno císařem Augustem, toto privilegium potvrdil císař Nerva a také Traianus. Toto císařské privilegium bylo jen ve prospěch vojáků v činné službě.²² Tato závěť platila ještě jeden rok po propuštění z vojska. Po této době i pro vojáky platila stejná pravidla jako u ostatních občanů²³, až císař Hadrián přiznal aktivní testamentární způsobilost i veteránům, tedy vojákům propuštěným z vojenské služby. Pokud veterán o táborovém pekuliu sepsal testament, připadl tento majetek veteránem ustanovenému dědici. Pokud však veterán zemřel a nezanechal závěť, připadlo pekulium podle obecného práva otci rodiny.²⁴

Majetek po odsouzeném

Pro základní pochopení římského trestního práva je nutné pochopení jeho dualismu, který je patrný ve všech jeho částech. Nejde jen o rozdíl mezi *ius civile* a *ius gentium*, či *ius civile* a *ius honorarium*, ale především jde o rozdíl mezi *ius privatum* a *ius publicum*²⁵. Pro trestní právo, které se dělí na soukromé a veřejné, jsou důležité dva základní pojmy – *crimen* a *delictum*. Definování těchto pojmů je důležité především pro jejich další zařazení do systematiky římského práva trestního – tedy zda bude určité jednání zařazeno do oblasti veřejnoprávní či soukromoprávní. *Delictum* je označení pro protiprávní jednání, které porušuje právní ustanovení práva soukromého resp. zájmy jedince. *Crimen* porušuje ustanovení práva veřejného. Co je veřejné a co soukromé právo, to nám definoval již Ulpianus: Dig. 1.1.2 Ulpianus 1 inst. *Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. Publicum ius est quod ad statum rei romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim. Publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus constitit. Privatum ius tripartitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis aut gen-*

²¹ CJ 12, 36, 4pr *Imperator Gordianus Cum adlegas te a fratre tuo eodemque commilitone in isdem castris institutum heredem, successionem eius potius ex castrensi peculio tuo quam patri cuius in potestae es per te quaesitam videri rationis est. <sine datis>*

²² Just. Inst. 2, 12pr.

²³ Just. Inst. 2, 11, 3.

²⁴ Just. Inst. 2, 12pr.

²⁵ K tomuto např. Theodor Mommsen. *Römisches Strafrecht*. Leipzig, 1899; Wilhelm Rein. *Das Criminalrecht der Römer von Romulus bis Justinian*. Leipzig, 1844; William Smith. *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London, 1875; Kincl, Urfus Skřejpek. *Římské právo*. Praha 1995.

*tium aut civilibus*²⁶ – *Toto studium má dvě základní části, veřejné a soukromé. Veřejné právo se vztahuje na užitek římského státu, právo soukromé na zájem jednotlivce: neboť něco se týká veřejného užtku něco soukromého. Veřejné právo se vztahuje na posvátnost kněžích a státních úředníků. Soukromé právo se dělí na tři části, neboť se skládá z předpisů práva přirozeného, práva mezi národy a práva občanského*²⁷. Podle uvedeného fragmentu z Digest je patrné, že systematické rozdělení na veřejné či soukromé právo je otázkou porušení sféry jedince nebo společnosti. Proto je v římském právu krádež porušením soukromoprávním²⁸, neboť toto jednání porušilo soukromou sféru určitého vlastníka. Jednání, které náleží do trestního práva veřejného, je upraveno v jednotlivých zákonech. Jejich výčet je podán např. v 48. knize, 1. titulu Digest s názvem *De publicis iudiciis*²⁹. Dig. 48. 1. 0 Macer 1 de publ. iudic. *Non omnia iudicia, in quibus crimen vertitur, et publica sunt, sed ea tantum, quae ex legibus iudiciorum publicorum veniunt, ut iulia maiestatis, iulia de adulteriis, cornelia de sicariis et veneficis, pompeia parricidii, iulia peculatus, cornelia de testamentis, iulia de vi privata, iulia de vi publica, iulia ambitus, iulia repetundarum, iulia de annonae*³⁰. Ne všechny zločiny jsou veřejné, veřejné jsou pouze ty, které vycházejí z právních předpisů týkajících se stíhání trestných činů, například Iuliova zákona o urážce majestátu, Iuliova zákona o cizoložství, Corneliiova zákona o úkladných vrazích a travičích, Pompeiův zákon o otcovrazích, Iuliův zákon o zpronevěře, Corneliův zákon o falšování závětí, Iuliův zákon o soukromém násilí, Iuliův zákon o veřejném násilí, Iuliův zákon o volebních podvodech, Iuliův zákon o vydírání, Iuliův zákon o zásobování (o zvyšování cen potravin).

Další projev dualismu v římském trestním právu je rozdělení veřejných soudních jednání na hrdelní a nehrdelní. Toto dělení můžeme např. najít v Institucích císaře Justiniana: Just. Inst. IV. XVIII. 2.: *Publicorum iudiciorum quaedam capitalia sunt, quaedam non capitalia. capitalia dicimus quae ultimo supplicio adficiunt vel aquae et ignis interdictione vel deportatione vel metallo: cetera si qua infamiam irrogant cum damno pecuniario, haec publica quidem sunt, non tamen capitalia*. Z veřejných trestních řízení jsou některé hrdelní a některé ne. Hrdelními označujeme ty u kterých je uložen trest smrti nebo zákaz vody a ohně nebo doživotní vyhnanství na ostrov nebo práce

²⁶ Dig. 1,1,2 Ulp.

²⁷ Překlad převzat a upraven dle slovenského překladu in Blaho, P., Vaňková, J.: *Corpus iuris civilis*, Tomus I. Bratislava, 2008. str. 53–54.

²⁸ Právní úprava krádeže je systematicky zařazena do 47. knihy Digest s názvem *De privatis delictis*. Krádež samotná je upravena v druhém titulu 47. knihy s názvem *De furtis*.

²⁹ Stejně tak i v *Institutiones* IV, XVIII. *De publicis iudiciis*.

³⁰ Dig. lib. 48, ti. 1.

v dolech. Ostatní trestní řízení, když se v nich odsoudilo ke ztrátě cti a ke ztrátě majetku, jsou sice také veřejnými řízeními, ale ne hrdelními.

Již nejstarší soupis římského práva *Lex doudecim tabularum* z poloviny 5. století př. n. l. obsahoval výčet trestů. Bylo zde definováno osm druhů trestů: náhrada škody, vězení, bičování, talio – soukromá msta, nečestnost, vyhnanství, smrt a otroctví.³¹ Ryzí trest zabavení majetku v této době ještě římské právo neznalo. Operoval jen s náboženským příkazem, který nařizoval zachovávat tzv. smír s bohy – *pax deorum*. Tento smír se promítal nejenom do vztahu náboženského, ale také do vztahů mezilidských a tím i vztahů právních. Základem římského práva se tedy stalo odčinění jednání, které tento smír s bohy narušovalo. Podle této zásady se nejvíce aplikovala náhrada škody, která opět nastolovala stav před zásahem, např. náhrada ukradené věci. Později byl z náhrady škody vyvinut sankční systém, který neměl jen nastolit stav před narušením, ale také měl pachatele potrestat³².

Trest ztráty majetku versus ztráta majetku jako důsledek odsouzení

Jak je již uvedeno výše,³³ římské právo znalo v rámci tzv. „nehrdelních“ zločinů trest ztráty majetku. Ale i v rámci hrdelních zločinů docházelo v případě vynesení kondemnačního rozsudku ke ztrátě majetku odsouzeného, ale ne jako trest, ale jako důsledek vyneseného rozsudku, který měnil právní postavení – *caput* odsouzeného.

Caput, -itis, n je občanství, občanská existence, souhrn práv týkajících se osobní svobody, práv občanských i rodinných.³⁴ V souvislosti s *caput* je důležitý i institut *capitis deminutio*, kdy *deminutio* znamená zmenšení, umenšení, úbytek, újma, ztráta.³⁵ *Capitis deminutio* znamená buďto zmenšení nebo úplnou ztrátu práv občanských a rodinných nebo ztrátu svobody. *Capitis deminutio* je tedy velice zvláštní instituce v římském právu, který v současných právních řádech nenalezneme (tento termín se nepřekládá). Jde o zvláštní změnu v obsahu právní subjektivitě římského občana. *Caput* neboli právní osobnost římského občana, bývá změněna nebo dokonce zničena především tím, když římský občan pozbude svobody čímž ztrácí i občanství – příslušnost k římské obci. Římské právo zahrnuje v institutu *caput* tři statusy. Status svobody *libertas*,

³¹ LDT: Nezařazené fragmenty 7.

³² Např. při tzv. zjevné krádeži byl zloděj povinen zaplatit čtyřnásobek hodnoty ukradené věci.

³³ Viz fragment Just. Inst. IV. XVIII. 2.

³⁴ Pražák, J., Novotný, F., Sedláček, J.: *Latinsko-český slovník*, Praha: 1933, heslo *caput*.

³⁵ Tamtéž, heslo *deminutio*.

občanství *civitas a* rodiny *familia*. *Status libertatis* je stav svobody, tedy stav, který můžeme podle starověkého nazírání na osoby nazvat stavem, kdy je osoba subjektem práv a ne objektem práv. *Status civitatis* je stav příslušnosti k římské obci, je to určité dnes bychom mohli říci „státní občanství“, vyčlenění se oproti „Neřímanům“ – cizincům. *Status familiae* je stav sounáležitosti k určité římské rodině.

Jako jsou tři druhy postavení, tak římské právo rozeznává i tři druhy změny postavení. Tyto změny v postavení se nazývají *capitis deminutio*. *Capitis deminutio* se dělí do tří stupňů: *maxima*, *media* (neboli *minor*) a *minima* podle toho, zdali občan pozbyl svobody, občanství nebo postavení v rámci rodiny³⁶. Pro účely naší studie jsou důležité jen velká a střední *capitis deminutio*. Velká *capitis deminutio* je ztráta svobody a občanství³⁷. Jde o situaci, kdy osobnost podle práva úplně zaniká, ač si člověk zachovává život. Tímto druhem *capitis deminutio* je zničeno postavení svobodného římského občana – přišel tedy o *caput* – postavení. Střední *capitis deminutio* je definována jako ztráta občanství, ale svoboda se zachovává. Střední *capitis deminutio* je následkem zákazu vody a ohně *aqua et igni interdictum*³⁸ a deportace na ostrov³⁹. Když někdo přestane být římským občanem nebo svobodným (což je stejné), přestává mít i majetková práva. Zákazem vody a ohně, jako uloženým trestem, dochází u vyobcovaného jedince ke ztrátě majetku, nejde tedy o trest, ale o následek odsouzení.

Komplexní úprava problematiky ztráty majetku je zahrnuta do Digest císaře Justiniána do 48. knihy, 20. titulu s názvem *De bonis damnatorum*, ale touto problematikou se římská legislativa a právní věda zabývala již dříve. Je dochován jeden reskript císaře Hadriána⁴⁰, který upravuje okamžik, ke kterému má být člověk zbaven majetku. Přímo zde Hadrianus uvádí, že není nutné zbavit člověka majetku hned, když je umístěn do vězení, ale až poté co byl odsouzen⁴¹. Další velmi zajímavý fragment se zabývá ztrátou majetku u žen⁴².

³⁶ Heyrovský, L.: Dějiny a systém římského soukromého práva. Praha: 1910, str. 158–159.

³⁷ Gaius I.160 Velká kapitisdeminuce je ta, když někdo současně ztrácí i občanství i svobodu.

³⁸ Gaius I.161 Menší neboli střední kapitisdeminuce je ta, když se ztrácí občanství, svoboda je (však) zachována; což se stává tomu, nad kým byl vysloven zákaz vody a ohně.

³⁹ Just. Inst. Lib. I., tit. XVI *De capitis minutione minor sive media est capitis deminutio, cum civitas quidem amittitur, libertas vero retinetur. quod accidit ei cui aqua et igni interdictum fuerit, vel ei qui in insulam deportatus est.*

⁴⁰ Dig. 48.20.2.

⁴¹ Dig. 48.20.2 Callistratus 6 de cogn. *Non ut quis in carcerem ductus est, spoliari eum oportet, sed post condemnationem: idque divus hadrianus rescripsit.*

⁴² Dig. 48.20.3 Ulpianus 33 ad ed. *Quinque legibus damnatae mulieri dos publicatur: maiestatis, vis publicae, parricidii, veneficii, de sicariis.*

Tento fragment podává výčet pěti zákonů (resp. trestných činů) jejichž spácháním a odsouzením dochází k zabavení věna ženy. Tyto zločiny jsou: velezrada, veřejné násilí, vražda, travičství a úkladná vražda⁴³. Další speciální úprava ztráty majetku ženy je obsažena v Dig. 48.20.5pr. Tento fragment reguluje případy, kdy je žena potrestána podle jiného zákona, který jako trest nestanovuje zbavení jejího věna. V tomto případě přechází manželčino věno na jejího manžela. Tento přechod majetku je Ulpianem odůvodněn tak, že jde o stejnou situaci, jako by byla žena mrtvá – doslova píše *quasi mortua sit*.⁴⁴

Velmi zajímavá majetkoprávní situace nastává u osob, které byly vyhoštěny, deportovány nebo vypovězeny. Obecně můžeme říci, že jde o trest vyhnanství, který má tři podoby *exilium*, *deportatio a relegatio*⁴⁵. Slovo *exilium* je z latinského *exsilere* – vyskočit. Právní termín – *exilium* – označuje dobrovolné a trvalé vyhnanství, kterým se římský občané mohli vyhnout nebo i odsouzení. Následkem exilu byla pro římského občana ztráta římského občanství – *capitis deminutio media*. Důsledkem *capitis deminutio media* bylo zabavení veškerého majetku – *publicatio bonorum*. *Deportatio*, slovo *deportatio* znamená odvoz. Jedná se o nejostřejší trest vyhnanství – *deportatio in insulam*. Odsouzený byl odvezen na nějaký blízký ostrov u Itálie nebo v egyptské oáze. Odsouzený rovněž ztrácel občanství a svobodu. *Relegatio*, je z latinského *relegare* – poslat pryč, vypovědět. *Relegatio* je mírnější forma vyhnanství. Někdy bývalo *relegatio* spojeno s trestem majetkovým, ztrátou občanství nebo i trestem smrti za nedovolený návrat. *Relegatio* se velmi často ukládala jen na určitou dobu, jen občas doživotně. K trestu *relegatio* se vztahují např. fragmenty z 21. titulu 47. knihy Digest císaře Justiniana, kdy o délce tohoto trestu rozhoduje věk a postavení pachatele. Fragment Dig. 48.20.7.5 se zabývá otázkou, komu připadne majetek po odsouzené osobě: to co získal odsouzený k *relegatio* po vyhoštění, to náleží dědicům v závěti uvedeným, jelikož si vyhoštěný zachovává svůj status a má i testamentární způsobilost. Pokud je však někdo deportován, ztrácí občanství a tudíž nemůže mít dědice a tak jeho majetek získává fiskus – státní pokladna.⁴⁶

⁴³ Dig. 48.20.3

⁴⁴ Dig. 48.20.5pr. Ulpianus 33 ad ed. *Sed si alia lege capitis punita sit, quae lex dotem non publicat, quia prius serva potest efficitur, verum est dotem mariti lucro cedere, quasi mortua sit.*

⁴⁵ K tomuto tématu blíže M. Frýdek. *Exilium, deportatio et relegatio*. In: Journal of Criminal Law and Public Prosecution, London: STS Science Centre Ltd., 2, 1, ISSN 2045-9246. 2011.

⁴⁶ Dig. 48.20.7.5 Paulus 1.S. de port., q. lib. dam. *Quae post condemnationem adquisiit is cuius bona publicata sunt, si relegatus est, ad heredes scriptos ab eo vel ab intestato venientes pertinent: nam in insulam relegatus testamenti factionem habet ut reliqua quoque iura. quod si deportatus est,*

Summary

The present article deals with three main topics of Ancient Roman law. The first one describes the formation of Roman law of succession as an independent branch of law: decline of family system, genesis of individual property and respect of a will after death (tes-

tament). The second part analyses a situation when person *alieni iuris* is given an active testamentary capacity. The last part is focused on penal consequences of a distraint of debtor's property. This result appears in Roman law mainly in case of *crimen laesae maiestatis*. A complete regulation can be found in Digest of Iustinian – 48th book, 20th title – *De bonis damnatorum*.

quoniam, quia civitatem amittit, heredem habere non potest, etiam postea adquisita fiscus capit.